

Humanitar elmlər

UOT 82

N.Q.Aslanova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

n.q.aslanova@gmail.com

AZƏRBAYCAN POEZİYASINDA SƏRBƏST ŞEİRİN YARANMASINA DAİR

<https://doi.org/10.30546/170899876.72.03.2024.02>

Açar sözlər: *poeziya, sərbəst şeir, qafiyə, lirika, leytmotiv, ədəbi proses*

Məqalədə Azərbaycan ədəbiyyatında sərbəst şeirin yaranma tarixini araşdırılmışdır. Sərbəst şeirin tarixinin uzaq olmasına baxmayaraq, onun geniş şəkildə tədqiq olunmadığı diqqətə çatdırılmışdır. Bu şeir forması daim sənətkarların diqqət mərkəzində olmuş, onun digər vəznərdən daha üstün olması kimi yanaşmalar da ədəbi prosesdə özünə yer almışdır.

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Avropada yarandığı elmi müstəvidə bəlli olsa da, spesifik poetikası olan verlibr müasir şeir forması kimi qəbul olunur.

Tədqiqat işində sözügedən şeirin digər ənənəvi vəznərdəki nümunələrdən yalnız forma baxımından deyil, həmçinin daha dərin fəlsəfi poetikası ilə fərqləndiyi diqqətə çatdırılır. Bu mənada sərbəst şeir poeziyada tədqiq olunmalı maraqlı, özünəməxsus spesifikasi ilə seçilən mövzulardandır.

Н.Г.Асланова

О ВОЗНИКНОВЕНИИ СВОБОДНОГО СТИХА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПОЭЗИИ

Ключевые слова: *поэзия, свободный стих, рифма, лирика, лейтмотив, литературный процесс*

В статье рассматривается история свободной стиха в азербайджанской литературе. Доводится до сведения, что, несмотря на далекую историю свободного стиха, он не получил широкого изучения. Данная форма стиха всегда была в центре внимания мастеров, а такие подходы, как его превосходство над другими размерами стиха, заняли свое место в литературном процессе.

Хотя на научном уровне известно, что верлибр зародился в Европе в конце XIX – начале XX века, он с своей специфической поэтикой считается современной формой поэзии.

В исследовательской работе указывается, что рассматриваемая форма стиха отличается от примеров других традиционных размеров стиха не только формой, но и более глубокой философской поэтикой. В этом смысле свободный стих – одна из интересных тем для изучения в поэзии, отличающаяся своей уникальной спецификой.

N.G.Aslanova

ON THE EMERGENCE OF FREE VERSE IN AZERBAIJAN POETRY

Keywords: *poetry, free verse, rhyme, lyric, leitmotif, literary process*

The article examines the history of free verse in Azerbaijani literature. Although the history of free verse is far away, it has been noticed that it has not been widely studied. This form of poetry has always been the center of attention of masters, and approaches such as its superiority over other rhythms have taken their place in the literary process.

Although it is scientifically known that free verse originated in Europe in the late 19th – early 20th centuries, it is considered a modern form of poetry with its specific poetics.

In the research work, it is pointed out that the verse in question differs from examples of other traditional rhythms not only in terms of form, but also in its deeper philosophical poetics. In this sense, free verse is one of the interesting topics to be studied in poetry, distinguished by its unique specificity.

Müasir ədəbi prosesə nəzər yetirdikdə sərbəst şeirə marağın getdikcə artması dinamikasını müşahidə etsək də, onun xüsusiyyətləri və formalaşma şəraitinin hələ də birmənalı şərh olunmadığını görürük. Sözügedən məsələ ilə bağlı bir-birinə əks olan baxış bucaqları mövcud olmuşdur. Bəzi tədqiqatçılar sərbəst şeirin poetik dəyərini inkar etmiş, bəziləri isə tam əksinə, bu dəyəri yüksək qiymətləndirərək sərbəst şeirin formalaşma prosesi hələ sonlanmamış onun ən üst qatda dayandığını bildirmişlər.

Sərbəst şeir (verlibr) – frans. “vers libre” – sərbəstliklə ifadə olunan, standart qafiyə düzülüşü, digər vəznlərə xas olan şeir parametrlərindən azad, spesifik poetikası olan şeir formasıdır.

Verlibrin müasir şeir forması kimi qəbul olunmasına baxmayaraq, məlum olduğu kimi, o, XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Avropada yaranmışdır. XX əsrdə yaşayıb-yaratmış Azərbaycan şairlərinin böyük əksəriyyəti sərbəst şeir vəzninə geniş yer ayırmışlar. Belə ki, sərbəst şeirin parlaq nümunələrinə R.Rza, Ə.Kərim yaradıcılığında xüsusilə daha çox rast gəlinir. M.Rəfilinin Azərbaycan ədəbiyyatında ilk sərbəst şeir nümunəsi qələmə aldığı qəbul olunmaqdadır.

Bəllidir ki, sərbəst şeir özünəməxsus poetik spesifikasi, strukturu ilə digər vəznərdən seçilir. Qafiyə heca vəznində iki və daha artıq misralar arasında və ya çarpaz şəkildə verilsə, sərbəst şeirdə qafiyə ardıcıl şəkildə deyil, bir neçə misradan sonra, yaxud dalbadal da istifadə oluna bilər.

Vəzn və qafiyə baxımından tənzimlənən poeziyadan tək cə formal olaraq deyil, həm də daxili quruluşu ilə fərqlənən sərbəst şeir poetik yaradıcılığın xüsusi növüdür. İstənilən intonasiya çalarını çatdıran çevik ritm, struktur sabitliyinin olmaması müəlliflərə şeirin bədii dünyasının mahiyyətini maksimum dəqiqliklə əks etdirməyə imkan verir. Sərbəst misralar sisteminin strukturuna xas olan güclü mexanizm lirik ifadənin artan informasiya məzmununu təmin edir. Bəhs edilən şeir sənətinin xüsusiyyətləri poetik mətnin hər bir sözünə və ya səsə diqqəti yönəldir və bu, bizə sərbəst şeirin estetikası ilə paralellik aparmağa imkan verir. Sərbəst şeirin estetikası təfərrüata diqqət yetirməyə, ətraf aləmin hər bir hadisəsində universalı görmək bacarığına əsaslanır.

Sərbəst şeirin lirik subyektinin fərqli cəhəti dünyanın ən həssas qavrayışıdır. Ən əhəmiyyətsiz hadisə, ən kiçik detal, təbiət aləmində baş verən dəyişikliklər zəngin hisslər oyatmağa qadirdir. Lirik ifadənin subyektivi insanla yer kürəsi arasındakı əlaqəni aydın formada hiss edir ki, bu da onu daim harmoniya axtarışında olmağa sövq edir. Bəzi şairlərin müraciət etdiyi lirik mövzu postmodernist dünyagörüşü ilə seçilir: ironik pərdənin arxasında tənhalıq və anlaşılmazlıq hissi gizlənir.

Sərbəst şeirə müraciət edən sənətkarların dünyagörüşünün əsas fəlsəfi və estetik əsasları fərdin dəyərinin ekzistensial dərk edilməsində, insan və ətraf aləm başlanğıclarının bir bütöv kimi qəbul olunmasındadır. Bir çox sərbəst şeir nümunəsinin ironik və refleksiv mahiyyəti postmodernist həssaslığın özünəməxsus bədii təcəssümünə çevrilir.

Azərbaycan ədəbiyyatında poeziya nümunələrini araşdıran tədqiqatçılardan Ş.Ədilli sərbəst şeirin spesifik özəlliklərinə uyğun olaraq onun 8 növünü ayırd edir:

- “1. Eyni bölgülü qafiyəli sərbəst şeir
2. Fərqli bölgülü qafiyəli sərbəst şeir
3. Qismən bölgülü qafiyəli sərbəst şeir
4. Bölgüsüz qafiyəli sərbəst şeir (qafiyəli nəsr)
5. Eyni bölgülü qafiyəsiz sərbəst şeir
6. Fərqli bölgülü qafiyəsiz sərbəst şeir
7. Qismən bölgülü qafiyəsiz sərbəst şeir
8. Bölgüsüz qafiyəsiz sərbəst şeir (mənsur şeir)” (2, s.70).

Rus poeziyasında sərbəst şeir nümunələrini tədqiq edən tədqiqatçılardan Q.F.Çernikova verlibrin növlərindən bəhs edir: “XX əsrin ikinci yarısında sərbəst şeirin poetik təcəssümlərinin geniş spektrinə

baxmayaraq, funksional elementlər toplusu prinsipi əsasında müəyyən növləri ayırmaq mümkündür. Biz əsas alt növlər kimi ənənəvi və avanqard azad şeiri fərqləndiririk. O, öz növbəsində şərq, aforistik, assosiativ, süjetli, meditatif, minimalist növlərə bölünür. Bundan əlavə, şairlər bir neçə növü özündə birləşdirən sintetik formalar yaratmışlar” (8, c.6).

Azərbaycan poeziyasında sərbəst şeir formasının inkişafı öz başlanğıcını, əsasən, XX əsrin 20-30-cu illərindən götürmüşdür. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sözügedən şeir forması ilk vaxtlardan zaman-zaman mübahisələrin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Şeirin bu formasına müraciət edən bir qisim şair sərbəstliyin kölgəsindən kənara çıxa bilməyərək uğursuz alınan şeirlərini poetik düşüncənin böyük uğuru hesab etmişlər. Qafiyə, bölgü, ritm və ahəng uyumuna tabe olmayan sərbəst şeirlər zamanında ədəbi prosesdə tənqidlə üzləşmişdir.

Sərbəst şeir yarandığı ilk illərdə vəznin tələblərinə uyğun olaraq orada müraciət, bədii xitab özünü daha çox büruzə vermişdir. Sərbəst şeirdə özünü göstərən bu yanaşma dövrün ideoloji tələbinə tabe tutularaq diqqəti cəlb edirdi. Lakin hər hansı amildən asılı olmayaraq poetik sənətkarlıq əsas görülməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin dövrdə Səməd Vurğunun qələmə aldığı sərbəst şeir nümunələri məhz poetik dil, üslub özəlliyi baxımından seçilirdi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sərbəst şeir qələmə alınarkən bəzən hisslərin təsvir və tərənnümündən daha çox formalizm, əlaqəsiz fikirlər özünü büruzə vermişdir. Məhz bu səbəbdən istər XX əsrin 20-30-cu, eyni zamanda 40-50-ci illərində belə qələmə alınan bəzi sərbəst şeir nümunələrində ənənə və novatorluq prinsipi gözlənilməmiş, klassik ənənələr, milli-mənəvi hisslərdən uzaqlaşma aydın şəkildə nəzərə çarpmışdır.

Araşdırmaçıların haqlı olaraq qeyd etdikləri kimi, sərbəst şeir, demək olar ki, XX əsrin 50-ci illərinə qədər özünün poetik, xalqı formasını tapa bilməmişdir. Sərbəst şeirə müraciət edən bəzi şairlər sərbəst şeiri qafiyənin olmaması, misraların bilərəkdən sındırılması, ahəngin olmaması kimi başa düşürdülər. Lakin unutmaq olmaz ki, sərbəst şeirdə qafiyə bədii fikrin daha vurğulu, emosional ifadəsi üçün vacib hesab edilən əsas məqamlardandır. Bu zaman şair poetik fikri qafiyələrin axınında məhdudlaşdırmır, əksinə, qafiyəni fikrə tabe tutur. Bəzən sənətə yeni gələn şairlərin şeirlərində sərbəstlikdən sui istifadə qabarıq formada müşahidə olunur, sözçülüyə, uzunçuluğa geniş yer verildiyi diqqətdən qaçmır. Bu zaman şeir hansı vəzndə yazılmasından asılı olmayaraq zəif, sönük forma alır. Bunun nəticəsi olaraq poetik istedadın azlığı, sərbəst şeiri tam sərbəstlik kimi qavramaq bədii yaradıcılıqda böyük uğursuzluğa gətirib çıxaran amillərdəndir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, sərbəst şeirin parlaq nümunələrini yaradan şairlərimizdən olan R.Rzanın qələmə aldığı poetik sərbəst şeir nümunələrində sənətkarlıq özəlliklərinin rəngarəngliyi özünü büruzə verməkdədir. Onun əsərləri təkcə bu vəzndə formaca yenilikdə yox, dildə, fonetik konfigurasiyalarda, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin yeniliyindədir, desək, yanılmazıq.

R.Rzanın sərbəst şeir nümunələrində istifadə olunan qafiyələr bir-birini izləyir, səslərin alliterasiyası, ahəng uyumu şeirə ritmik-melodik ruh qatır:

Nə payızdı,
nə qışdı...
Bir çinar qurumuşdu.
Nə suyunu kəsdilər onun,
nə üstünə kölgə düşdü.
Ağac ayaq üstə qurumuşdu.
Nə yarpaqları saraldı,
saplağı sınmış kimi.
Nə xəzəli töküldü
Yuvasından uçan quş kimi.
Elə bil ki, gövdəsi üşümüştü.
Çinar, beş yüz ildən bir az,
bircə yaz,
az yaşadı (6).

Araşdırmalardan, aparılan tədqiqatlardan məlum olur ki, sərbəst şeir ənənəvi vəznərdən təkcə struktur baxımdan deyil, eyni zamanda daha dərin, fəlsəfi müstəvidə fərqlənir.

Uzun tarixi keçmişinin olmasına, eyni zamanda sərbəst şeir yazan sənətkarların, sərbəst şeirə tez-tez müraciət edən şairlərin sayının getdikcə artmasına baxmayaraq, poeziyanın bu sahəsi geniş tədqiq edilməmişdir. Bu baxımdan araşdırılması vacib olan tədqiqat mövzusu böyük aktualıq kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Akimova E. Çağdaş poeziya və ədəbi təmayüllər. Bakı: Elm və təhsil, 2016, 316 s.
2. Ədilli Ş. Azərbaycan şeirində forma məsələləri. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 144 s.

3. *İsmayilzadə N.* Müasir Azərbaycan və türk poeziyasında sərbəst şeir (Rəsul Rza və Nazim Hikmət yaradıcılığı əsasında): fil. elm. nam. ... diss. Bakı, 2007, 144 s.
4. *Müşfiq M.* Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 352 s.
5. *Rəfili M.* Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə giriş. Bakı: Azərnəşr, 1958, 282 s.
6. *Rza R.* Seçilmiş əsərləri: 5 cildə, V c., Bakı: Öndər, 2005, 254 s.
7. *Vurğun S.* Seçilmiş əsərləri: 5 cildə, V c., Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 264 s.
8. *Черникова Г.Ф.* Поэтика русского верлибра второй половины XX века: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Астрахань, 2005, 20 с.
9. https://az.wikipedia.org/wiki/Sərbəst_şeir#cite_note-kitabxana.net-3
10. <https://adalet.az/az/writers/detail/azerbaycan-sheiri2018-171624>
11. [http://www.anl.az/down/meqale/amea_fs/2021/01/766670\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/amea_fs/2021/01/766670(meqale).pdf)
12. http://rasulrza.musigi-dunya.az/poemalar/qizilqul_olmayaydi.shtml

Redaksiyaya daxil olub 17.09.2024